

8

Pienten ja keskisuurten yritysten toiminnan jatkuvuus ja tilintarkastuskertomuksen mukauttaminen – tilintarkastajien ammatillinen harkinta ja raportointi

Hannu Ojala, Pasi Leppänen ja Anna-Liisa Koskelainen

Tämän tutkimuksen tavoitteena on tulkita tilintarkastajan ammatilliseen harkintaan liittyvää päätöksentekoa pienten ja keskisuurten yritysten (pk-yritysten) toiminnan jatkuvuuden arvioinnissa. Tutkimuksessa pyritään tilintarkastajien haastattelujen avulla induktiivisesti avaamaan tähän liittyvää ”mustaa laatikkoa”. Tutkimuksessa täydennetään Carsonin, Fargherin, Geigerin, Lennoxin, Raghunandan ja Willekensin (2013) rakentamaa viitekehystä, josta tutkimuksessa tarkastellaan toiminnan jatkuvuuteen liittyvää arviointia ja sen raportointia. Jatkuvuuden arviointiin liittyen laaditaan aiempaan kirjallisuuteen ja tilintarkastajien haastatteluihin perustuva viisiportainen, uusi jäsenyksen ammatillisesta harkinnasta: (1) toimintakertomukseen vaikuttavat johdon arviot, (2) tuloslaskelmaan liittyvät näkökulmat, (3) taseeseen liittyvät näkökulmat, (4) liitetiedoissa esitettäviin taseen ulkopuolisiin riskeihin liittyvät näkökulmat sekä (5) eskaloitua epävarmuus. Tutkimuksessa esiin nousevat tilintarkastajien näkökulmat sijoitetaan edellä mainittuun ryhmittelyyn. Haastatteluista saatiin tukea muille paitsi taseeseen liittyville näkökulmille. Tutkimuksen empiiriset havainnot tukevat Carsonin ym. (2013) esittämää toiminnan jatkuvuuden raportointiin perustuvaa ryhmittelyä.

Johdanto

Suomessa tilintarkastajan antama lausunto toiminnan jatkuvuuden epävarmuudesta on yksi kolmesta yleisimmästä syystä tilintarkastuskertomuksen mukauttamiseen pienissä ja keskisuurissa eli pk-yrityksissä (Niemi & Sundgren 2012). Toiminnan jatkuvuuden periaatteen soveltamisessa on pohjimmiltaan kysymys tilintarkastuksen laadusta. Se ilmenee esimerkiksi siitä, havaitseeko tilintarkastaja toiminnan jatkuvuuden uhasta kertovat epävarmuudet ja

raportoiko hän niistä. Ulkopuolisille tällainen tilintarkastuksen laatu on tyyppillisesti havaittavissa vain välillisesti tilintarkastajien raporttien perusteella (Francis 2011). Tilintarkastuksen laadussa on ensisijaisesti kyse tilintarkastajan pätevyydestä ja riippumattomuudesta. Aiemman kirjallisuuden perusteella tunnetaan tilintarkastajien raportointikäytäntöä. Esimerkiksi tiedetään, että tilintarkastuskertomukseen toiminnan jatkuvuudesta aiheutuneen mukautuksen on saanut maksukyvyttömistä yrityksistä vuositasolla noin puolet (Laitinen & Laitinen 2014, 71) ja että pk-yritysten kanssa pitkään jatkuneet asiakassuhteet vaikuttavat tilintarkastajan toiminnan jatkuvuuden raportointiin (Sundgren & Svanström 2014). Tämän tutkimuksen tavoitteena on tulkita tilintarkastajan ammatilliseen harkintaan liittyvää päätöksentekoa pk-asiakasyritysten toiminnan jatkuvuuden arvioinnissa. Erona aiempiin toiminnan jatkuvuuden oletuksen arviointiin ja raportointiin liittyviin tutkimuksiin on, että tämä tutkimus keskittyy tilintarkastajan ammatilliseen harkintaan, joka edeltää tilintarkastusraportin laadintaa.

Carson, Fargher, Geiger, Lennox, Raghunand ja Willekens (2013) ehdottavat toiminnan jatkuvuuteen liittyvän epävarmuuden raportointia koskevassa kirjallisuuskatsauksessaan, että tulevaisuuden tutkimukset keskittyisivät avaamaan laadullisin menetelmin ”mustaa laatikkoa”, joka liittyy tilintarkastajien ammatilliseen harkintaan koskien tilintarkastaja-asiakas vuorovaikutusta, tilintarkastusasiakkaan piirteiden huomioimista ja päätöksentekoa toiminnan jatkuvuuteen liittyvän mukautetun tilintarkastusraportin laadintaa koskien. Tässä tutkimuksessa pyritään jatkamaan Carsonin ym. (2013) teorettisointia keskittymällä erityisesti tilintarkastajien ammatilliseen harkintaan, joka koskee toiminnan jatkuvuuden oletuksen arviointia. Tämä tapahtuu täydentämällä Carsonin ym. (2013) rakentamaa viitekehystä viisiportaisella jäsenyksellä: (1) toimintakertomukseen vaikuttavat johdon arviot, (2) tuloslaskelmaan liittyvät näkökulmat, (3) taseeseen liittyvät näkökulmat, (4) liitetiedoissa esitettäviin taseen ulkopuolisiin riskeihin liittyvät näkökulmat sekä (5) eskaloituva epävarmuus.

Agenttiteorian (Jensen & Meckling 1976) mukaan riippumattomalla tilintarkastuksella on tärkeä rooli epäsymmetrisen informaation aiheuttamien ongelmien vaikutusten vähentämisessä. Tilinpäätösraportointi eroaa merkit-

tävällä tavalla arvopaperipörssiin listautuneiden yhtiöiden ja ei-listautuneiden yhtiöiden välillä (Ball & Shivakumar 2005). Ei-listautuneiden yhtiöiden sisäiseen valvontaan liittyvät kontrollijärjestelmät ovat vähemmän muodollisia ja tilintarkastus saattaa korvata heikommin kehittyneitä sisäisiä kontrolleja (Simunic & Stein 1987; Abdel-Khalik 1993; Carey ym. 2000). Aiempi toiminnan jatkuvuuden oletukseen liittyvä kirjallisuus kohdistuu pääsääntöisesti suurten pörssilistattujen yritysten tilintarkastuksiin. Koska niihin liittyvät tulokset eivät ole suoraan yleistettävissä pk-yritysten tilintarkastuksiin (Langli & Svanström 2014, 148), tässä tutkimuksessa pyritään avaamaan tilintarkastuksen laatuun liittyvää tilintarkastusprosessia pk-yritysten tilintarkastajien haastattelujen avulla.

Normitausta

Tilintarkastuslain 4:3 §:n mukaan tilintarkastuksessa on noudatettava hyvää tilintarkastustapaa. Keskeisen osan hyvää tilintarkastustapaa muodostavat kansainväliset tilintarkastusstandardit, jotka ovat IFAC:n hyväksymiä. Tilintarkastuslain 3:3 §:n mukaan tilintarkastustehtävissä on noudatettava tilinpäätösten ja konsolidoitujen tilinpäätösten lakisääteisestä tilintarkastuksesta annettuja, Euroopan unionissa sovellettaviksi hyväksytyjä tilintarkastusstandardeja (kansainväliset tilintarkastusstandardit eli ISA-standardit). Kansainvälisiä tilintarkastusstandardeja voidaan soveltaa tarkoituksenmukaisessa laajuudessa lain mukaan myös pienyrityksen tilintarkastuksessa.

Kansainvälisessä tilintarkastusstandardissa ISA 570 Toiminnan jatkuvuus (International Auditing Practices Committee 1999) käsitellään tilintarkastajan velvollisuuksia, jotka liittyvät siihen, miten toimiva johto on käyttänyt oletusta toiminnan jatkuvuudesta tilinpäätöksen laadinnassa. Toiminnan jatkuvuutta koskevan oletuksen mukaan yhteisön katsotaan jatkavan liiketoimintaansa ennakoitavissa olevan tulevaisuuden ajan. Tilinpäätös laaditaan tähän jatkuvuuden oletukseen pohjautuen. Tilintarkastaja on velvollinen hankkimaan tarpeellisen määrän tarkoitukseen soveltuva tilintarkastusevidenssiä siitä, että toimivan johdon on ollut asianmukaista käyttää oletusta toiminnan jatkuvuudesta pohjana tilinpäätöksen laatimiselle.

Standardin soveltamisohjeiden mukaan tapahtumat tai olosuhteet, jotka saattavat antaa aihetta epäillä oletusta toiminnan jatkuvuudesta, voivat liittyä esimerkiksi talouteen, toimintaan tai muihin seikkoihin. Esimerkkejä talouteen liittyvistä tapahtumista tai olosuhteista ovat huonot taloudelliset avaintunnusluvut, huomattavat liiketoiminnan tappiot ja kyvyttömyys hankkia rahoitusta välttämättömiin investointeihin. Toimivan johdon aikomukset lopettaa yhteisö tai sen toiminta, toimivaan johtoon kuuluvien avainhenkilöiden menettäminen ilman, että tilalle on saatu uusia henkilöitä sekä keskeisen asiakkaan menettäminen voivat olla toimintaan liittyviä toiminnan jatkuvuutta vaarantavia tekijöitä. Muihin seikkoihin kuuluvat muun muassa ratkaisematta olevat oikeusprosessit sekä säädösten ja määräysten muutokset silloin, kun ne vaikuttavat yhteisöön epäedullisesti. (International Auditing Practices Committee 1999.)

Erityisesti pienille yhteisöille relevantteihin olosuhteisiin kuuluu standardin mukaan esimerkiksi riski, että pankit ja muut luotonantajat lakkaavat ylläpitämästä yhteisön rahoitusta. Tämä sama koskee pääasiallisen tavaran toimittajan, tärkeän asiakkaan tai keskeisen työntekijän taikka lisenssiin, franchising-järjestelyyn tai muuhun juridiseen sopimukseen perustuvan toimintaoikeuden mahdollista menettämistä. (International Auditing Practices Committee 1999.)

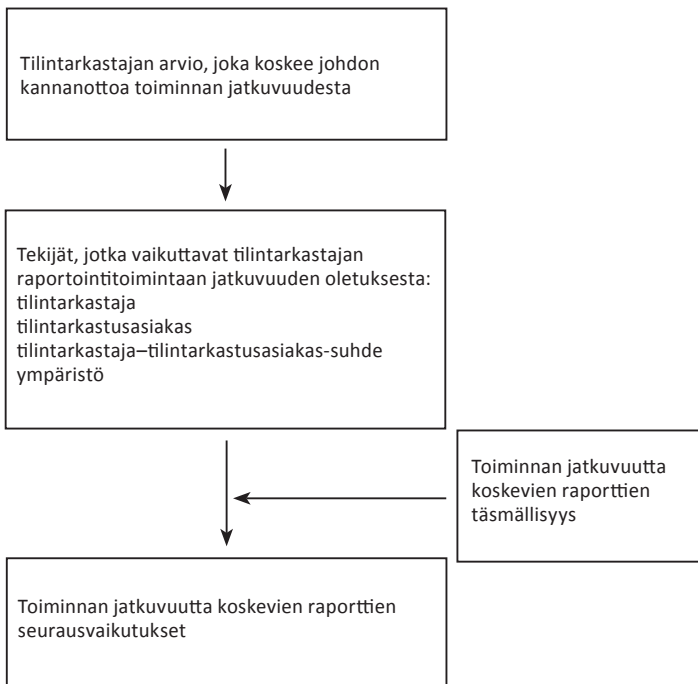
Toiminnan jatkuvuutta koskeva standardi sisältää ohjeet tilintarkastajan raportoinnista. Jos tilinpäätöksessä esitetään riittävästi tietoja toiminnan jatkuvuuteen liittyvästä epävarmuudesta, tilintarkastajan tulee esittää vakio-
muotoinen lausunto ja sisällyttää tilintarkastuskertomukseen tiettyä seikkaa painottava lisätietokappale. Jos tilinpäätöksessä ei esitetä riittävästi tietoja, tilintarkastajan tulee antaa joko varauman sisältävä lausunto tai kielteinen lausunto ISA 705:n mukaisesti. (International Auditing Practices Committee 1999.)

Aiempi tutkimus

Carson ym. (2013) ovat laatineet kirjallisuuskatsauksen tilintarkastajien toiminnan jatkuvuuteen liittyvästä raportoinnista. Synteesinä viimeisten neljän

vuosikymmenen tutkimuksesta he jakavat tutkimusalueen Kuviossa 1 neljään alueeseen: (1) tilintarkastajien arvio koskien toiminnan jatkuvuuden periaatteen soveltamista tilinpäätöksessä, (2) tekijät, jotka vaikuttavat tilintarkastajan raportointiin toiminnan jatkuvuuden oletuksesta: tilintarkastaja, tilintarkastusasiakas, tilintarkastaja–asiakas-suhde, ympäristö (3) toiminnan jatkuvuuden periaatteen vuoksi mukautettujen tilintarkastusraporttien täsmällisyys ja (4) toiminnan jatkuvuutta koskevien raporttien seurausvaikutukset.

Käsillä oleva tutkimus keskittyy viitekehysten kahteen kohtaan: tilintarkastajien ammatilliseen harkintaan koskien toiminnan jatkuvuuden periaatetta ja toiminnan jatkuvuutta koskevan mukautetun tilintarkastusraportin osa-alueisiin eli kuvion 1 kahteen ylimpään kohtaan.

Kuvio 1. Toiminnan jatkuvuuden oletukseen liittyvän tilintarkastajan raportoinnin teoreettinen viitekehys (Carson, Fargher, Geiger, Lennox, Raghunandan & Willekens 2013)

Tilintarkastajan ammatillinen harkinta

Carson ym. (2013) ovat niukkasanaisia tilintarkastajien ammatilliseen harkintaan liittyen. Tämän he perustelevat sillä, että aiemman tutkimuksen perusteella tilintarkastajilla ei yleensä ole ollut ongelmia tunnistaa taloudellisissa vaikeuksissa olevia yrityksiä (Kida 1980; Mutchler 1984) ja valtaosa toiminnan jatkuvuuteen perustuvaa mukautuspäätöstä tarkastelevista tutkimuksista on keskittynyt taloudellisissa vaikeuksissa oleviin yhtiöihin, joissa mukauttamispäätös on ollut todennäköinen.

Keskeinen tilintarkastajan ammatilliseen harkintaan liittyvä piirre on ammatillinen skeptisyys. Ammatillinen skeptisyys pitää sisällään vaatimuksen, että tilintarkastajien ei tulisi ottaa luottamusta lähtökohdaksi tilintarkastusta suorittaessaan, vaikka esimerkiksi taloudellinen paine tai luonnolliset luottamuksen rakentumiseen liittyvät syyt antaisivat siihen aihetta (Loebbecke ym. 1989), sillä näin toimiessaan tilintarkastaja hillitsee tilintarkastusasiakkaan oman edun tavoittelua (Shaub & Lawrence 1996). Beasley ym. (2001) pitävät ammatillisen skeptisyyden puutetta eräänä tärkeimpänä tilintarkastustoiminnan ongelmana. Ammatillisen skeptisyyden harjoittamisen haasteena on pidetty sen määrittelyyn liittyvää horjuvuutta (Glover & Prawitt 2014). Se määritellään monin tavoin ja määritelmät poikkeavat toisistaan jossain määrin. Esimerkiksi Hurtt (2010) tulkitsee ammatillisen skeptisyyden monidimensionaaliseksi piirteeksi, joka voi olla joko pysyvä persoonallisuuden piirre tai liittyä johonkin tilapäiseen asiointilaan. Shaub (1996) sen sijaan liittää ammatillisen skeptisyyden tilintarkastajan epäilykseen ja kyseenalaistavaan asenteeseen tämän kerätessä aineistoa johdon arvioiden puolesta tai niitä vastaan. Tämän Shaub tulkitsee luottamuksen vastakohdaksi. Nelson (2009) nostaa esiin kaksi näkökulmaa ammatilliseen skeptisyyteen liittyen: oletettu epäily (engl. presumptive doubt) ja neutraalius (engl. neutrality). Keskeinen ero näiden kahden näkemyksen välillä on, että neutraalisuuden päähuomio on tilinpäätökseen liittyvässä olennaisessa virheessä tai väärinkäytöksessä, kun taas oletetussa epäilyksessä päähuomio on aineiston ja tuen löytämisessä koskien väitteitä, joita on esitetty tilinpäätöksessä (Quadackers ym. 2014). Tällä hetkellä tilintarkastuskäytännössä ei ole yksimielisyyttä siitä, kumpi näkökulma on soveltuvampi tilintarkastusta suoritettaessa (Quadackers ym. 2014).

Toiminnan jatkuvuutta koskevan mukautetun tilintarkastusraportin osaluheet

Carson ym. (2013) esittävät toiminnan jatkuvuuden raportointiin liittyvän seikkaperäisen kirjallisuuskatsauksen, minkä vuoksi tässä tutkimuksessa rajoitetaan ennen kaikkea tuomaan esiin aiempia tutkimustuloksia, jotka voisivat olla yleistettävissä pk-tilintarkastusasiakkaiden tilintarkastuksiin.

Tilintarkastajaan liittyvät tekijät. Tilintarkastusyhteisön koko vaikuttaa tilintarkastajien todennäköisyyteen laatia muokattu tilintarkastuskertomus. Syynä tähän pidetään Big4-yhtiöiden tarvetta suojella itseään vakiomuotoiseen tilintarkastuskertomukseen liittyviltä taloudellisilta riskeiltä. Tästä syystä Big4-yhtiöissä työskentelevät tilintarkastajat mukauttavat pienemmissä tilintarkastusyhteisöissä työskenteleviä tilintarkastajia helpommin toiminnan jatkuvuuteen liittyvistä syistä (Ireland 2003; Ajona, Dallo & Alegría 2008). Tilintarkastajat toimivat skeptisesti ja raportoivat konservatiivisesti, jos he eivät pysty objektiivisesti todentamaan johdon tuottoennusteiden paikkansapitävyyttä (Feng & Li 2014).

Tyypillisimmät *tilintarkastusasiakkaan* piirteet, jotka liittyvät tilanteeseen, jossa tilintarkastusraportti on mukautettu toiminnan jatkuvuuden vuoksi, ovat heikko kannattavuus, korkea vipuvaikutus, heikko likviditeetti ja tilintarkastusasiakkaan syyllistyminen velan takaisinmaksuvelvoitteiden laiminlyömiseen (Geiger 2014, 302). Tilintarkastusasiakkaiden omat tulevaisuuden ennusteet poikkeavat toisistaan sen mukaan, millainen niiden taloudellinen tila on. Heikossa tilassa olevilla yrityksillä on taipumus arvioida ennusteet liian optimistisina (Feng & Li 2014) ja sisäisen valvonnan olennainen heikkous lisää toiminnan jatkuvuuden liittyvien mukautusten määrää (Goh ym. 2013). Tilintarkastajan tulee arvioida toimivan johdon tuottaman tulevaisuutta koskevan taloudellisen informaation luotettavuus (Feng & Li 2014). Tilintarkastuskertomukset voivat olla rahoituksen saatavuuden kannalta tärkeämpiä pk-yrityksille kuin pörssiin listautuneille yrityksille (Niemi & Sundgren 2012). Siksi pk-yritykset tilintarkastusasiakkaina voivat olla erityisen kiinnostuneita siitä, onko tilintarkastusraportti vakiomuotoinen vai mukautettu.

Tilintarkastajan ja tilintarkastusasiakkaan väliseen suhteeseen liittyvät tekijät. Lausunnon antamista pörssiin listautumattomissa yrityksissä saattaa vaikeuttaa muun muassa pitkäaikainen asiakassuhde ja siitä saattaa seurata myös asiakkaan menetys (Langli & Svanström 2014, 151). Lisäksi pitkäaikainen asiakassuhde voi heikentää tilintarkastajan objektiivisuutta, jolloin tilintarkastajan on vaikeaa säilyttää skeptisyyttään (Francis 2011).

Tilintarkastusympäristöön liittyvät tekijät. Sen lisäksi, mitä aiemmin luvussa ”Normitausta” tuotiin esiin, tilintarkastusraportointiin vaikuttaa myös se, minkä kokoiset yritykset on lakisääteisesti tilintarkastettava. Suomen tilintarkastuslain (1141/2015) mukaan ”Jollei muussa laissa toisin säädetä, tilintarkastaja voidaan jättää valitsematta yhteisössä, jossa sekä päättyneellä että sitä välittömästi edeltäneellä tilikaudella on täyttynyt enintään yksi seuraavista edellytyksistä: 1) taseen loppusumma ylittää 100 000 euroa; 2) liikevaihto tai sitä vastaava tuotto ylittää 200 000 euroa; tai 3) palveluksessa on keskimäärin yli kolme henkilöä.” Hyvä tilintarkastuskäytäntö perustuu pitkälti kansainvälisiin tilintarkastusstandardeihin ja kansainväliseen eettiseen ohjeistukseen, jonka on laatinut the International Federation of Accountants (Niemi 2004; Niemi & Sundgren 2008). Tilintarkastusympäristöt poikkeavat toisistaan siinä, kuinka suuri on todennäköisyys oikeusriitojen syntymiseen tilintarkastuslausuntojen perusteella. Suomessa oikeusriitojen syntyminen tilintarkastuslausunnon perusteella on vähemmän todennäköistä kuin esimerkiksi Britanniassa tai Yhdysvalloissa (Niemi ym. 2012). Suomi on poikkeuksellinen toimintaympäristö pk-yritysten taloudellisen informaation ja tilintarkastustietojen saatavuuteen liittyen, sillä kaikkien osakeyhtiöiden tilinpäätöstiedot tallennetaan Patentti- ja rekisterihallituksen tietokantaan, josta ne ovat avoimesti saatavilla. Tällainen avoimuus lisää pk-yritysten taloudellisen informaation luotettavuutta (Ojala ym. 2016). Lisäksi Suomessa on kansainvälisesti poikkeuksellisen selkeä ero tilintarkastuksen ja ulkoistetun tilinpäätöksen laadinnan välillä. Tilintarkastajat keskittyvät vain tilintarkastukseen. Suomalaisittain tilintarkastajat eivät laadi tilinpäätöksiä tilintarkastustehtäviensä ohella, kuten on kansainvälisesti tavanomaista niiden tilintarkastajien keskuudessa, jotka operoivat pk-yritysten kanssa (Ojala ym. 2014).

Tilintarkastajien haastattelut ja toiminnan epävarmuuden arviointi tilinpäätöksen osa-alueiden mukaisesti

Koska tämän tutkimuksen tavoitteena on tulkita tilintarkastajan ammatilliseen harkintaan liittyvää päätöksentekoa pk-asiakasyritysten toiminnan jatkuvuuden arvioinnissa, on luontevaa valita laadullinen tutkimus tutkimusmenetelmäksi. Laadullinen tutkimus tarjoaa mahdollisuuden monipuolisiin oivalluksiin tilinpäätösinformaatioon liittyvässä päätöksenteossa (Collis & Hussey 2013).

Kaikki haastatellut tilintarkastajat toimivat Tampereen talousalueella. Kahdeksan tilintarkastajan haastattelulla saavutettiin kattava ja monipuolinen jakauma huomioiden tilintarkastajien erityis- ja ominaispiirteet. Edustettuina olivat eri ikäluokat (nuoremmat/vanhemmat), kokemuksen pituudet (lyhyt/pitkä), auktorisoinnit (HT/KHT) ja yhteisöt (Big4/ei-Big4). Haastateltujen tilintarkastajien ikäjakauma oli 30–60 vuotta ja tilintarkastuskokemuksen kesto kuudesta vuodesta yli 25 vuoteen. Lisäksi haastattelut kohdistettiin yhteisöissä niihin tilintarkastajiin, joiden tilintarkastusasiakkaista kaikki tai vähintään 80 prosenttia olivat pk-yrityksiä. Nämä seikat selvitettiin puhelintiedusteluissa ennen varsinaisia tutkimushaastatteluja. Pienempi määrä ei olisi kattavasti vastannut edellä oleviin tavoitteisiin ja suuremmalle määrälle ei asetettujen kriteerien kattavuuden vuoksi ollut tarvetta. Haastattelut suoritettiin Tampereen talousalueella, koska tutkijalla oli parhaat mahdollisuudet toteuttaa tutkimus tällä alueella oman sijaintinsa ja alueen tilintarkastusyhteisöjen riittävän määrän vuoksi sekä siksi, että alueen tilintarkastajat suhtautuivat positiivisesti tutkimukseen. Tilintarkastajien haastattelut toteutettiin yksilöhaastatteluina touko–kesäkuussa 2016.

Haastattelut toteutettiin puolistrukturoidulla haastattelumenetelmällä eli teemahaastatteluina. Teemahaastattelu sopii käsillä olevassa tutkimuksessa empiirisen tiedon keruumenetelmäksi, sillä valitut haastateltavat ovat kokeneet pk-yritysten tilintarkastusten yhteydessä yrityksen toiminnan jatkuvuuteen liittyvän merkittävän epävarmuuden tunnistamiseen ja soveltamiseen liittyviä tilanteita. Lisäksi tutkimuksessamme lähdettiin liikkeelle siitä lähtökohdasta, että kaikkia haastateltavan kokemuksia, ajatuksia, uskomuksia ja tunteita halutaan sisällyttää tutkimusaineistoomme. Teemahaastattelun

valinta mahdollistaa myös sen, että se ei sido haastateltavia tiettyyn ”eriin” eikä ota kantaa siihen kuinka syvälle haastatteluissa mennään. (Hirsjärvi & Hurme 2008.) Etukäteen valitut teemat perustuivat siihen, mitä toiminnan jatkuvuuteen liittyvästä epävarmuudesta tiedettiin aiemman kirjallisuuden perusteella. Haastatteluissa haastateltavaa kannustettiin kertomaan konkreettisia esimerkkejä erilaisista pk-yritysten toiminnan jatkuvuuteen liittyvistä tekijöistä ja tilanteista sekä niiden vaikutuksista. Tällöin haastateltaville esitettiin myös heidän vastauksiinsa perustuvia syventäviä kysymyksiä ja lisäkysymyksiä sekä tuotiin esiin haastattelukysymyksiin liittyviä aiempia keskeisiä tutkimustuloksia. Yksi kolmesta kirjoittajasta on suorittanut haastattelut ja käyttänyt samaa haastatteluaineistoa pro gradu -tutkielmassaan.

Haastattelut nauhoitettiin ja litteroitiin. Litteroidut tekstimuotoinen haastattelu lähetettiin asianomaisille tarkistettavaksi. Litteroidut vastaukset koodattiin numeroin ja osin myös värein analyttistä vaihetta varten. Vastaukset luokiteltiin teemojen alle siten, että jokaiselle kysymykselle annettiin teoreettisen viitekehyksen mukaista tutkittavaa kohdetta ilmaiseva koodi avaintekijöittäin. Litteroidut tilintarkastajakohtaiset vastaukset hierarkisoitiin, ja niistä koottiin koodatut kysymyskohtaiset syventävät vastaukset omiksi tiedostoikseen. Tällä tavoin pitkienkin vastausten analysoinnissa oli mahdollista keskittyä oleelliseen tietoon, vastausten samankaltaisuuteen ja niiden ryhmittelyyn, esiintyneisiin erityis- ja ominaispiirteisiin sekä niihin seikkoihin, jotka oli syytä nostaa esiin toiminnan jatkuvuuden tutkimusta tukevana merkittävänä tai uutena tietona. Samalla pystyttiin muodostamaan eri vastauksista järkeviä kokonaisuuksia, analysoimaan aineistoa objektiivisesti sekä tekemään luotettavia johtopäätöksiä.

Kuvaus haastatelluista tilintarkastajista esitetään taulukossa 1. Siitä havaitaan, että vuosittaisissa tilintarkastusten määrissä ja toiminnan jatkuvuuteen liittyvän epävarmuuden vuoksi mukautettujen kertomusten määrissä oli suuria tilintarkastajakohtaisia eroja.

Taulukko 1. Haastatellut tilintarkastajat.

Tilintarkastaja	Sukupuoli	Ikä	Auktorisointi	Tilintarkastuskokemus (vuosia)	Big4-tilintarkastusyhteisön palveluksessa	Tilintarkastuksia vuodessa	Toiminnan jatkuvuus -mukautuksia vuosina 2011–2015	Haastattelun kesto (min)
A	m	51	HT	10–15	ei	350	≤ 50	54
B	m	35	KHT	10–15	ei	100	≈ 5	58
C	m	30	HT	4–6	kyllä	50	≈ 5	56
D	m	31	HT	4–6	ei	100	≤ 5	53
E	m	49	HT	16–20	ei	225	< 10	56
F	n	40	KHT	10–15	kyllä	60	0	57
G	m	60	KHT	yli 25	kyllä	200	> 50	60
H	n	54	KHT	21–25	ei	260	≈ 10	50

Tilinpäätöksen osa-alueita ovat kirjanpitolain 3:1 §:n mukaan muuan muassa tuloslaskelma, tase ja liitetiedot. Lisäksi toimintakertomus sisältää johdon arvion toiminnan kehittymisestä, tulevaisuuden näkymistä ja toimintaan liittyvistä riskeistä. Liitetiedot kuvaavat taseen ulkopuolisia vastuita. Edellä mainittujen osa-alueiden lisäksi on olennaista havaita, että tilinpäätöksen laadintaprosessi synnyttää eroja tilinpäätöksen luotettavuudessa (Scott 2015). Edellä mainituista tilinpäätöksen osa-alueista ja tilinpäätöksen luotettavuudesta käytetään jatkossa seuraavia nimityksiä: (1) johdon arviot, (2) tulos (kannattavuusongelma), (3) tase, (4) taseen ulkopuoliset riskit ja (5) eskaloitua epävarmuus. Edellisten perusteella haastatteluista laaditaan luokitteleva jäsentely ja haastattelumateriaali analysoidaan tässä järjestyksessä siltä osin kuin niihin saadaan tukea empiirisestä aineistosta.

Ammatillisen harkinnan osa-alueet

Johdon arviot

Kaikkien haastateltujen tilintarkastajien mukaan pk-yrityksissä toiminnan jatkuvuutta tarkastellaan ensisijaisesti tilinpäätöksen perusteella. Toiminnan jatkuvuuteen vaikuttavat kuitenkin merkittävästi myös johdon arviot yrityksen tulevaisuuden näkymistä (tilintarkastajat A ja G):

... onko tilauksia ja onko pankkitilillä rahaa. Siis jos karrikoidaan. Monella pienyrittäjällä on näin. Ja sitten sitä täytyy vaan ruveta kyselemään, että no, mikä on tilauskanta, miten on mennyt tilikauden jälkeen ja muuta sellaista.

... jos tälläisiä kriittisiä asioita on, niin muodossa tai toisessa sitä keskustelua täytyy syventää. ... minkälaisia prosesseja siellä mahdollisesti on kesken, minkälaisia keskusteluja esimerkiksi rahoittajan kanssa käydään.

Tilintarkastaja H:n mukaan johdon arvioita käydään läpi haastattelemalla johtoa, käymällä läpi tilinpäätösinformaatiota ja/tai selvittämällä yrityksen maksuvalmiutta:

... että haastattelemalla tietysti johtoo ja heidän näkemyksiään, mutta että kun yleensä näissä pienissä ei edes haastatella ketään. Että kylä se aika paljon painottuu sen tilinpäätöksen [analysointiin] ja mitä nyt on muuta tämmöstä tietoo sitten yhtiöstä saatavilla. Asiakastiedon rekisterit ja onko maksuongelmia ja tämmöstä, niin tämmöseen yleiskuvaan. ... mitä tiedetään nykytilanteesta kautta jos on tiedossa tulevaisuuden visioita jollakin.

Tilintarkastaja B korostaa johdon arvioita myynnin kehittymisestä. Hän tuo myös esille sen, että johdon tekemien arvioiden luotettavuutta voi olla vaikea arvioida:

... aika paljon se perustuu ensinnäkin niin kun siihen aineistoanalysointiin. Ja sitten ikään kun on ne havainnot valmiina, niin sitten käydään johdon kanssa ne läpi ja pyydetään vähän kommentteja. ... mutta eniten se keskittyy kuitenkin siihen myyntiin. Minkälaiset niin kun odotukset ja arviot siitä on ja totta kai se on sitten eri juttu, miten todenmukaisuutta voi arvioida, mutta ainakin ehkä enemmänkin se, että on ainakin tiedusteltu sitä.

Kaikkien haastateltavien mukaan pk-yrityksissä johdon arvioita ei aina dokumentoida eikä toimintaympäristön muutoksia analysoida systemaattisesti. Budjetti saattaa olla laadittu, mutta sen perusteita ei aina ole luotettavasti määritelty. Tilintarkastajat A ja H kuvaavat kokemuksiaan seuraavasti:

Eiväthän pienyritykset yleensä tee mitään [suunnitelmia]. Hyvin harvalla on sellainen hallituksen vuosikello tai järjestäytynyt hallituksen toiminta, jossa käydään sitä toimintaympäristöä läpi. Ne ovat erittäin isoja poikkeuksia.

Budjetti tehdään näyttämään siltä, kun sen pitää näyttää ja se todellisuuspohja saattaa sitten olla toisenlainen.

Paljon pieniä konserniyrityksiä tarkastava tilintarkastaja F korostaa sitä, että johdon arvioiden läpikäynti ja tilinpäätöksen analysointi muodostavat kokonaisuuden, jonka perusteella tilintarkastaja tekee päätelmät toiminnan jatkuvuuteen liittyvästä epävarmuudesta:

... johdon kuva siitä taikka omistajan siitä, ett miten seuraava vuosi jatkuu. Tulee se [strategia] siinä, onks liiketoiminta muuttumassa johonkin suuntaan, ollaanko selvästi menossa uusille alueille, pysytäänkö samasta, ollaanko supistumassa. Ja sit tietenkin se, ett miten, minkälainen on tilauskanta. Siis tuleva vuosi, tavallaan tilauskanta suoraan, ett jos pystyy sanoo. Nää oli siis sen tilinpäätöksen lisäksi. Tietenkin siellä lisäksi katotaan se, miltä tuloslaskelma näyttää, miltä oma pääoma näyttää, miltä rahatilanne, velkatilanne. Se on kokonaisuus.

Vähäinen asiakkaiden tai sopimusten määrä lisää haastateltujen tilintarkastajien mukaan toiminnan jatkuvuuteen liittyvää epävarmuutta (tilintarkastajat A, B, C, E ja G). Tilintarkastaja E esittää tähän liittyvän esimerkin palvelualalta:

... esimerkiksi joku yhden ison sopimuksen varassa koko toiminta ja jos se sopimus ei jatku. Joku tämmönen vaikka julkiselle puolelle tehdään jotain palvelua, eikä oikein mitään muuta liikevaihtoo ole kuin se kyseinen. Jos sopimus päättyy, niin sitten yhtiön toiminnot on aika vähissä.

Tulos (kannattavuusongelma)

Jatkuvuuteen liittyvän merkittävän epävarmuuden tilanteessa on kaikkien haastateltujen tilintarkastajien mukaan kysymys lähinnä kannattavuuden

kehityksestä. Tilintarkastaja F:n mukaan toiminnan jatkuvuuteen liittyvän merkittävän epävarmuuden perusteita on vaikea määritellä, mutta hänenkin mukaansa pitkäaikaiset kannattavuusongelmat ovat keskeisessä roolissa, kun toiminnan jatkuvuuden oletus joudutaan kyseenalaistamaan:

Merkittävä tulee ehkä siitä, jos tulos on ollut negatiivinen jo vuosia, että on se tappiopainoarvo taikka tappiota on kertynyt sinne taseelle jo paljon ja aletaan miettiä oman pääoman riittävyttä, ellei se ole jo negatiivinen. ... Siis, kyl se tulee oikeestaan vasta siinä kohtaa, kun se [yrityksen toiminta] näyttää ihan oikeesti jo epätoivoselta.

Tilintarkastaja E korostaa toiminnan jatkuvuuden arvioinnissa kannattavuuden merkittävää heikentymistä:

Sanotaan, että yhtiön toiminta loppuu kokonaan joko sitten konkurssiin, yrityssaneeraukseen tai vastaavaan. Että sitä luokkaa se melkein sitten täytyy olla. ... jos omistajat sinne sen verran rahaa laittaa, että yhtiö hengissä säilyy, niin onko se välttämättä vielä semmonen merkittävä epävarmuus.

Tilintarkastaja B:n mukaan toiminnan kannattavuus voi heiketä vähitellen, ja jatkuvuutta voivat vaarantaa kannattavuuden heikentymisestä seuraavat maksuvalmiusongelmat:

... koko ajan liikevaihto tulee alaspäin, kannattavuus tulee alaspäin, pikkubiljaa maksuvalmiuden tunnusluvut ja niin kun ylipäättänsä se, kun lyhytaikaiset velat suhteessa lyhytaikaisiin varoihin kasvaa. ... vielä näihin ehkä yhdistettynä, jos oma pääoma on menetetty. Ja varsinkin se, että jos sinne on jouduttu tavalla tai toisella niin kun pumppaamaan lisää rahaa.

Tilintarkastaja G kuvaa arvioinnin prosessina, jossa kannattavuuden ja maksuvalmiuden ongelmat synnyttävän tarpeen perehtyä yrityksen tilanteeseen ja näkyymiin tarkemmin:

Käytännössähan se menee tässä perheyrittäjämaailmassa siihen, että tuloslaskelma, tase, rahoitustilanteen kehittyminen on sen tyyppiset asiat, jotka käyn läpi. Jos siellä nousee jotakin ongelmia esille eliikkä nää on kaikki ongelmallisia, oman pääoman tilanne on kriittinen,

sitten se tulostilanne muuten on kriittinen, saamisissa on epäkuranttia, niin se vaatii sitten niin kun asioiden selvittämistä laajemmin.

Luokka (3) taseeseen liittyvät näkökulmat ei saanut lainkaan tukea haastatteluissa ja siksi alla siirrytään tarkastelemaan luokkaa (4) taseen ulkopuoliset riskit.

Taseen ulkopuoliset riskit

Haastatellut tilintarkastajat tuovat toiminnan jatkuvuuden arviointiin liittyen esiin myös sellaisia näkökulmia, joita ei kuvata tilinpäätöksessä. Toiminnan jatkuvuuteen voivat vaikuttaa pitkällä aikavälillä myös esimerkiksi puutteellinen ammattitaito, avainhenkilöiden siirtyminen pois yrityksen palveluksesta ja toiminnan kausiluonteisuus. Tilintarkastaja C:n mukaan toimivan johdon tulisi keskittyä omiin ydinosaisalueisiinsa ja omata riittävä liiketoimintaosaaminen:

Useimmiten yrityksillä menee huonosti, jos siellä olevat henkilöt tekee sitä, mitä ne ei osaa. ...Eliikkä puhutaan siitä, että silloin sulla ei saa olla ammattitaidotonta väkeä missään positiossa.

Tilintarkastaja F mainitsee epävarmuutta aiheuttavaksi tekijäksi toimialan suuret kausivaihtelut. Tilintarkastaja G nostaa vero-ongelmat ja niihin liittyvät oikeudenkäynnit esille epävarmuuden lähteenä. Toinen tilintarkastaja (tilintarkastaja H) pitää avainhenkilön poistumista mahdollisena merkittävänä epävarmuutena. Tilintarkastajat mainitsevat toiminnan jatkuvuuteen liittyvinä muina ongelmina muun muassa sen, että tarvittavat tuotantoon liittyvät investoinnit on jätetty tekemättä (tilintarkastaja D) tai sen, että on tehty virheinvestointeja (tilintarkastaja B).

Eskaloituva epävarmuus

Tilintarkastajat keskustelevat johdon kanssa toiminnan jatkuvuuteen liittyvästä epävarmuudesta. Keskustelujen tulokinnassa tilintarkastajat noudattavat ammatillista skeptisyyttä. Haastatellut tilintarkastajat suhtautuvat eri tavoin johdon arvioiden luotettavuuteen: Tilintarkastaja A:n mukaan johto kertoo asiat avoimesti, kun taas tilintarkastajat B ja C kokevat, että luotettavuudessa esiintyy vaihtelua. Tilintarkastajat A, B, C, F ja H tuovatkin esiin, että johdon

arvioissa on usein toiveikkautta taloudellisen tilan ollessa heikko. Tilintarkastaja G kuvaa tilintarkastajan suhtautumista yritysjohdon arvioihin seuraavasti:

Meitä koskevat standardit jo lähtökohtana sanovat sen, että tällaiseen suulliseen informaatioon ei ole syytä luottaa. ... se [keskustelu] antaa suuntaa, minkä tyyppistä kirjallista dokumentaatiota, vahvistusta näihin asioihin pyrin sitten hankkimaan, pyytämään heiltä. Kyllä se aina edellyttää sitten ulkopuolista informaatiota jostain asioista, jotka tulee tässä esille ja liittyy [johdon arvioihin].

Tilintarkastaja H sen sijaan kytkee tilinpäätöstietojen luotettavuuden johdon toimintaan ja liiketoimiin:

... väärinkäytökset tietysti ... sanotaanko tällainen johdon epämääräinen toiminta ja tällaiset oudot liiketoimet ... ei ihan selviä se liiketaloudellinen peruste tai tällaiset oudot kauppakumppanit niin kun tavallaan murentaa sitä kuvaa siitä tilinpäätöstietojenkin luotettavuudesta.

Tilintarkastaja F kuvaa ammatillista skeptisyyttä monenlaisiksi kyseenalaistamiseksi:

Se vaatii sitä, ett kyseenalaistaa ihan kaikki. No, ei nyt ihan kaikkee, mut melkein kaikki. Siinä kyseenalaistaan sitten oikeesti se, että mitä on siellä myyntisaamisissa ja siinä kohtaa kyseenalaistetaan myös oikeesti se, ett mitä on siellä varastossa, ja sit kyseenalaistetaan myös niin kun, ett onks jaksotukset kaikki ok ...

Tilintarkastaja H kuvaa ammatillista skeptisyyttä tilintarkastajan pysyväksi ominaisuudeksi:

Että se [skeptisyys] on niin kun semmonen sisäänrakennettu ominaisuus. Se on aina läsnä, että sitä epäilee kaikkia poikkeavia kehitysuuntia ja kaikkia epätavallisia tapatumia epäilee. ... siis useinhan siihen [epäilyyn] löytyy ihan oikee selitys, ett eihän se sitä tarkota, että se epäilevä tilintarkastaja olis aina oikeessa, ja että siinä on jotain hämärää tai muuten semmosta tuomittavaa, mitä selvitetään, vaan useinhan sieltä löytyy ihan järkevä selitys. Mutta että kysyä pitää.

Myös sisäisen laskennan puute tai ongelmat kirjanpidon luotettavuudessa voivat aiheuttaa epävarmuutta (tilintarkastajat C ja D):

... kuitenkin kaikki projektit heidän oman käsityksensä mukaan on aina niin kun voitollisia. ... syy on usein siinä, että siellä ei ole minäkään näköstä laskentaa, että kuitenkin johonkin se raha hukkuu. Ja sitten kuitenkin joka vuosi tulee tappioo. ... Ja sit myös se – nämä työvälaineet niin kun siihen kustannusseurantaan tai edes jälkiseurantaan, on puutteelliset toiminnan kokoon nähden.

... jos tota se aineisto on niin sekasin, ett siitä ei vain kerta kaikkiaan niin kun saada selvyyttä, ett mikä on se tilanne. Usein se liittyy tämmöseen huonossa taloudellisessa tilanteessa olevaan [yritykseen], ei välttämättä aina. Mutta oli tos nyt yks tapaus, jossa muistaakseni päädyttiin siihen, että ei annettu lausuntoo. ... jos siinä olis antanut ehdollisen lausunnon, niin siinä olis melkein kaikki erät saanu laittaa sitten [kertomukseen], ett ei voitu.

Tilintarkastajan raportointiin vaikuttavat tekijät

Tilintarkastaja

Useimmat haastatelluista tilintarkastajista mainitsivat tilintarkastajan raportointiin vaikuttaviksi tekijöiksi tilintarkastajalle itselleen syntyvät riskit. Jos tilintarkastuskertomukseen ei laita asianmukaisia tietoja toiminnan jatkuvuuden vaarantumiseen viittavasta seikasta tai ei dokumentoi huolellisesti toiminnan jatkuvuuteen vaikuttavia tekijöitä, tilintarkastajan omat riskit kasvavat (tilintarkastaja B, D, E ja H).

Tilintarkastaja C kuvaa asiaa niin, että puutteista kertomuksessa tai dokumentoinnissa voi saada huomautuksen tai tilintarkastajan auktorisointi voidaan jopa peruuttaa. Tilintarkastajalla on vastuu, joka jatkuu vielä asiakassuhteen päätyttyä. Jos tilintarkastaja on tehnyt oikeat havainnot ja niistä seuraavat oikeat johtopäätökset sekä antanut asianmukaisen lausunnon, vastuukysymyksiä ei tarvitse pelätä. (Tilintarkastaja D.)

Asiakas

Haastateltujen tilintarkastajien mukaan toiminnan jatkuvuuden epävarmuutta kuvaavan lausunnon vaikutukset asiakkaalle vaihtelevat. Tilintarkastajien A ja E mukaan tilintarkastuskertomuksen mukauttamisesta on seurannut vain vähän vaikutuksia asiakkaille. Heidän mukaansa yritysten rahoittajien tiedossa ovat yrityksen toiminnan jatkuvuuteen liittyvät ongelmat jo ennen tilintarkastuskertomuksen antamista. Tilintarkastaja C:n mukaan kielteinen lausunto voi kuitenkin johtaa jopa yritystoiminnan päättymiseen. Tilintarkastaja D puolestaan kuvaa asiaa seuraavasti:

... mitä sillä voi olla vaikutuksia, niin tosiaan entistä hankalampi saada sitä rahoitusta, päästä mahdollisiin saneerausohjelmiin, pitää kiinni sitten toimittajista ja tota mahdollisesti myös jostain sopimuksesta eli esimerkiksi, jos se ois vakiasiakas tai sit jos se on vaikka kuljetusala, jossa nyt varmaan sitten ehkä suhteellisesti eniten on näitä toiminnan jatkuvuuden ongelmia, niin siellä saattaa nää ajosopimukset olla sitten vaakalaudalla.

Tilintarkastaja G nostaa edellisten lisäksi esiin vaikutukset julkiseen rahoitukseen:

Jos aattelee julkista rahoitusta, niin julkisessa rahoituksessa, muun muassa Tekes, on sen tyyppinen, että saattais jopa pysäyttää koko rahoitusprosessin, jos sellanen asia tulee eteen, jolloin mun täytyy hyvinkin tarkkaan punnita se, että miten me tässä luovitaan.

Myös tilintarkastaja F:n näkemyksen mukaan tilintarkastuskertomuksen mukauttamisella voi olla merkittäviä vaikutuksia, ja hän korostaa kertomuksen muodon merkitystä:

... [vaikutuksia on] rahoittajien suuntaan, asiakkaiden suuntaan, toimittajien suuntaan, hyvin moneen paikkaan. Senpä takia se onkin hyvin pitkän harkinnan tulosta, että sinne laitetaan mitään ... kertomukselle. ... lähtökohta on se, että kertomus pitää saada tavalla tai toisella puhtaaksi. Eli meidän pitää vaan sitten tehdä lisää työtä, että me saadaan puhtaaksi tai rajattua se johonkin tiettyyn seikkaan. Sinne ei vaan roiskasta niitä mukautuksia.

Tilintarkastajien A ja E mukaan tilintarkastuskertomuksen lausunto toiminnan jatkuvuuden epävarmuudesta voi aiheuttaa asiakasyritykselle ongelmia. Tilintarkastaja H mainitsee esimerkin kertomuksessa olleen huomautuksen vaikutuksesta asiakasyritykselle (mainittu huomautus ei tosin liittynyt toiminnan jatkuvuuteen, vaan osakeyhtiölain vastaiseen lainaan):

... tuli vastaan sellanen tapaus, että yllättävänkin iso merkitys oli tämmösessä, kun yritys oli kasvamassa ja hakemassa lisärahoitusta ja sitten kun siellä oli tilintarkastuskertomuksessa huomautus ... se pudotti sitä luottoluokitusta niin kun sen pykälän ... mutta kun sitä tilintarkastuskertomustakaan ei voi peruuttaa, vaikka se asia olis kuinka korjaantunut sen jälkeen ... tässä [tilanteessa] suoraan sanottuna vähän hermo meni, kun asiasta oli vuosikaudet puhuttu, että tää pitää saada kuntoon ja sitten kun sille ei edelleenkään tapahtunut mitään, niin laitoin sitten huomautuksen.

Tilintarkastajan ja asiakkaan välinen suhde

Lähes kaikki haastateltavat korostavat sitä, että lausunnon mukauttaminen on tärkeää perustella asiakkaalle (tilintarkastajat A, B, E, D, F ja H). Tilintarkastaja G antaa noin kymmenen toiminnan jatkuvuuteen liittyvää lisätietoa tai huomautusta vuosittain ja arvioi, että puolet asiakkaista suhtautuu tilintarkastuskertomuksen mukauttamiseen kriittisesti. Myös tilintarkastaja C:n kokemusten perusteella asiakkaat eivät aina ymmärrä, miksi tilintarkastuskertomus on mukautettu.

Pitkällä asiakassuhteella ei ole haastattelujen mukaan vaikutusta toiminnan jatkuvuuteen liittyvän epävarmuuden raportoinnissa (tilintarkastajat A, D ja G). Vaikka tilintarkastaja tuntee yrityksen ja yrittäjän tai johdon pitkältä ajalta, raportoinnin sisältö ei muutu (tilintarkastajat B, C, E ja F). Pitkä asiakassuhde ei haastattelujen mukaan vaaranna tilintarkastajan riippumattomuutta, mutta voi vaikuttaa siihen, millaiseksi tilintarkastaja raportoinnin kokee (tilintarkastaja H). Tilintarkastaja E kuvaa asiaa näin:

Kyllä se ehkä hivenen rimaa nostaa ja vaikeuttaa, että siis uudelle asiakkaalle voi olla henkisesti helpompi antaa ei-puhtaita kertomuksia kuin jollekin vanhalle. Varsinkin jos se historia on pitkä ja [yhtiö]

ollu joskus ihan hyväkin, ja se että yhtiö on syystä tai toisesta aika äkinäisesti mennyt huonoon tilanteeseen.

Haastattelujen mukaan on todennäköistä, että tilintarkastusasiakas menettää toiminnan jatkuvuudesta annetun lausunnon vuoksi tai ainakin riski siihen on olemassa (tilintarkastajat A, C, D ja F). Tilintarkastaja A täsmentää kantaansa kuitenkin lisäämällä, että tilintarkastajan vaihtaminen on asiakkaan kannalta työlästä tällaisessa tilanteessa. Myös tilintarkastaja C kyseenalaistaa sen, onko asiakkaalla tässä tilanteessa mahdollisuutta tilintarkastajan vaihtoon. Tilintarkastaja D:n mukaan tässä tilanteessa on kaksi tekijää: pettymys tilintarkastajan antamaan lausuntoon ja työmäärästä aiheutuva suurempi palkkioveloitus. Tilintarkastaja F:n mukaan varsinkin pienimmissä yrityksissä toiminnan jatkuvuuden ongelmiin liittyvä lausunto voi johtaa tilintarkastajan vaihtamiseen.

Tilintarkastaja E:n mukaan ehdollisten lausuntojen jälkeen tilintarkastaja on usein vaihtunut. Tilintarkastaja G:n mukaan vain yksi asiakas kymmenestä tapauksesta menetetään. Tilintarkastaja H:lle ei ole kertaakaan tullut eteen tapausta, jossa toiminnan jatkuvuudesta annettu lausunto olisi johtanut asiakkaan menetykseen.

Tilintarkastajan vaihtumisen syy vaikuttaa siihen, kannattaako tilintarkastajan ottaa uusi toimeksianto vastaan. Tilintarkastaja A kuvaa asiakkaan vastaanottamista seuraavasti:

Se pitää kysyä aina, että miksi [yritys vaihtaa tilintarkastajaa]. Ja sitten pitää pyytää ne edellisen tilintarkastajan lausunnot siltä [yrittäjältä]. Voi kysyä vielä senkin, että saanko minä soittaa sille [irtisanoitulle tilintarkastajalle]. ... sitten otetaan ne paperit ja katsotaan vähäsen sitä touhua. Että voihan se olla semmoista shoppailua joskus. Ei kaikkia toimeksiantoja ole pakko ottaa.

Tilintarkastajat E ja G eivät koe itselleen aiheutuvan erityisiä vaikutuksia raportoinnista. Tilintarkastaja E:n mukaan monessa tapauksessa kyse on tilintarkastajankin näkökulmasta haastavasta asiakkaasta, jonka pois jääminen vähentää tilintarkastajan omia riskejä.

Ympäristö

Tilintarkastaja D arvioi tilintarkastuskertomuksen mukauttamisen perusteita myös ulkopuolisten näkökulmasta: mikä on velkojien asema tai mille tahoille voisi aiheutua vahinkoa väärin perustein laaditusta tilintarkastuskertomuksesta. Ympäristöön liittyvät näkökohdat ovat osittain päällekkäisiä asiakkaaseen liittyvien näkökohtien kanssa, joilta osin ne on esitetty jo aiemmin. Tällaisia ovat vaikutukset rahoitukseen sekä asiakas- ja toimittajasuhteisiin.

Keskeisimmät empiiriset tulokset

Tämän tutkimuksen tavoitteen mukaisesti empiirisessä analyysissä tulkittiin tilintarkastajan ammatilliseen harkintaan liittyvää päätöksentekoa pk-yri-tysten toiminnan jatkuvuuden arvioinnissa. Tilintarkastajien haastattelussa keskityttiin kahteen teemaan: toiminnan jatkuvuuteen liittyvään arviointiin ja sen raportointiin. Yllä kuvattujen haastattelutulosten pohjalta jäsenyi viisiportainen luokittelu ammatillisesta harkinnasta koskien toiminnan jatkuvuuden oletusta, joka on esitetty taulukossa 2. ”Toiminnan jatkuvuuteen liittyvä ammatillinen harkinta”. Siinä esitetyt luokat ovat: (1) johdon arviot, (2) tuloslaskelmaan liittyvät näkökulmat, (3) taseeseen liittyvät näkökulmat, (4) liitetiedoissa esitettäviin taseen ulkopuolisiin riskeihin liittyvät näkökulmat sekä (5) eskaloitua epävarmuus. Taulukosta ilmenee miten haastattelut tukivat yllä mainittua luokittelua. Kolme luokkaa saivat haastattelujen perusteella tukea. Ne ovat (1) johdon arviot, (2) tuloslaskelmaan liittyvät näkökulmat ja (5) eskaloitua epävarmuus. Lisäksi luokka (4) liitetiedoissa esitettäviin taseen ulkopuolisiin riskeihin liittyvät näkökulmat sai jonkin verran tukea. Yllättäen luokka (3) taseeseen liittyvät näkökulmat ei saanut lainkaan tukea haastattelussa, vaikka se on selkeä osa toiminnan jatkuvuuden arviointiin liittyvän tilintarkastusstandardin sisältöä. Siinä tuodaan toiminnan jatkuvuuden oletuksen vastaisena tilanteena esiin esimerkiksi kyvyttömyys hankkia rahoitusta välttämättömään uuteen tuotekehitykseen tai muihin välttämättömiin investointeihin.

Taulukko 2. Toiminnan jatkuvuuteen liittyvä ammatillinen harkinta

Ammatillisen harkinnan peruste	Tuki haastatteluista
Johdon arviot	usein toistuva
Tuloslaskelmaan liittyvät näkökulmat	usein toistuva
Taseeseen liittyvät näkökulmat	ei lainkaan
Taseen ulkopuolisiin riskeihin liittyvät näkökulmat	jossakin määrin
Eskaloituva epävarmuus	usein toistuva

Taulukossa 3. ”Raportointiin vaikuttavat näkökulmat” on kuvattu toiminnan jatkuvuuden raportointiin vaikuttavat osatekijät. Koska haastattelujen sisällöt tukivat Carsonin ym. (2013) esittämää toiminnan jatkuvuuden raportointiin perustuvaa ryhmittelyä, taulukon 3 ryhmittely muodostui sen kanssa yhdenmukaiseksi käsillä olevan tutkimuksen empirian perusteella. Kaikki osatekijät saivat haastatteluissa tukea. Osatekijät ”Asiakas” ja ”tilintarkastajan ja asiakkaan välinen suhde” saivat usean haastattelun perusteella tukea. Osatekijät ”tilintarkastaja” ja ”ympäristö” saivat jonkin verran tukea.

Taulukko 3. Raportointiin liittyvät näkökulmat

Raportointiin vaikuttava tekijä	Tuki haastatteluista
Tilintarkastaja	jossakin määrin
Asiakas	usein toistuva
Tilintarkastajan ja asiakkaan välinen suhde	usein toistuva
Ympäristö	jossakin määrin

Keskustelu ja johtopäätökset

Riippumattomalla tilintarkastuksella on tärkeä rooli epäsymmetrisen informaation aiheuttamien ongelmien vaikutusten vähentämisessä (Jensen & Meckling 1976). Suomessa tilintarkastajan antama lausunto toiminnan jatkuvuuden epävarmuudesta on yksi yleisimpiä syitä tilintarkastuskertomuksen mukauttamiseen pk-yrityksissä (Niemi & Sundgren 2012). Tämän tutkimuksen tavoitteena oli tulkita tilintarkastajan ammatilliseen harkintaan liittyvää päätöksentekoa pk-yritysten toiminnan jatkuvuuden arvioinnissa. Pyrkimyk-

senä oli tilintarkastajien haastattelujen avulla tuottaa induktiivisesti lisätietoa toiminnan jatkuvuuden epävarmuuden tulkinnoista ja niihin liittyvästä tilintarkastajien raportoinnista.

Tampereen talousalueella toimivien tilintarkastajien haastatteluaineiston avulla rakennettiin uusi jäsentely toiminnan jatkuvuuteen liittyvästä ammatillisesta harkinnasta. Jäsentely täydentää Carsonin ym. (2013) esittämään toiminnan jatkuvuuden epävarmuuteen liittyvää viitekehystä. Tämän tutkimuksen viisiportaiseen jäsentelyyn sisältyy seuraavat luokat: (1) toimintakerromukseen vaikuttavat johdon arviot, (2) tuloslaskelmaan liittyvät näkökulmat, (3) taseeseen liittyvät näkökulmat, (4) liitetiedoissa esitettäviin taseen ulkopuolisiin riskeihin liittyvät näkökulmat sekä (5) eskaloitua epävarmuus. Haastatteluista saatiin tukea muille paitsi taseeseen liittyville näkökulmille. Toiminnan jatkuvuuteen liittyvän olennaisen epävarmuuden *raportointiin* liittyvä ja haastatteluista nouseva luokittelu antaa tukea Carsonin ym. (2013) luokittelulle, sillä kaikki *raportointiin* esitetyt luokat saivat tukea empiirisestä aineistostamme.

Tähän tutkimukseen liittyvät samat rajoitukset kuin muihinkin laadullisiin tutkimuksiin. Johtuen vähäisestä haastattelumäärästä, tulokset eivät ole yleistettävissä (Hirsjärvi & Hurme 2008). Myös mittaukseen voi liittyä luotettavuusongelmia (ks. tarkemmin Ihantola & Kihn 2011; Kihn & Ihantola 2015). Esimerkiksi tilintarkastajat saattavat olla haluttomia kuvaamaan täsmällisesti kaikkia tilintarkastusasiakkaisiin liittyviä seikkoja johtuen tilintarkastusasiakasta koskevan informaation sensitiivisyydestä.

Tämä tutkimus synnyttää uutta tietoa, joka on kiinnostavaa normien säätäjille, tilintarkastajien ammattikunnalle, tilinpäätösten laatijoille ja tilinpäätösinformaation käyttäjille. Tutkimuksessa esitettyä empiirisen aineiston jäsentelyä luokkiin voi pitää avauksena uuteen tieteelliseen keskusteluun. Tullevaisuuden tutkimuksille jää tehtäväksi selvittää esitettyjen tulkintojen paikansäilyttävyys käyttäen suurempia aineistoja.

Lähteet

- Abdel-Khalik, A.R., 1993. Why do private companies demand auditing? A case for organizational loss of control. *Journal of accounting, auditing and finance* 8(1), 31–52.
- Ajona, L., Dallo, F. & Alegría, S. 2008. Discretionary Accruals and Auditor Behaviour in Code-Law Contexts: An Application to Failing Spanish Firms. *European Accounting Review* 17(4), 641–666.
- Ball, R. & Shivakumar, L. 2005. “Earnings quality in UK private firms: comparative loss recognition timeliness”. *Journal of Accounting and Economics* 39 (1), 83–128.
- Beasley, M.S., Carcello, J.V. & Hermanson, D. 2001. Top 10 Audit Deficiencies. *Journal of Accountancy* 191(4), 63–66.
- Carey, P., Simnett, R. & Tanewski, G. 2000. Voluntary demand for internal and external auditing by family businesses. *Auditing: a journal of practice & theory* 19(Supplement), 37–51.
- Carson, E., Fargher, N., Geiger, M., Lennox, C., Raghunandan, K. & Willekens, M. 2013. Audit Reporting for Going-Concern Uncertainty: A Research Synthesis. *Auditing: A Journal of Practice & Theory* 1(32), 353–384.
- Collis, J. & Hussey, R. 2013. *Business Research* (4th edn). Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Feng, M. & Li, C. 2014. Are Auditors Professionally Skeptical? Evidence from Auditors’ Going-Concern Opinions and Management Earnings Forecasts. *Journal of Accounting Research* 52(5), 1061–1085.
- Francis, J. 2011. A Framework for Understanding and Researching Audit Quality. *Auditing: A Journal of Practice & Theory* 30(2), 125–152.
- Geiger, M. 2014. Going concern. Teoksessa Hay, D., Knechel W. R. & Willekens M. (toim.) *The Routledge Companion to Auditing*. Oxford: Routledge, Taylor & Francis Group, 300–310.
- Glover, S.M. & Prawitt, D.F. 2014. Enhancing Auditor Professional Skepticism: The Professional Skepticism Continuum. *Current Issues in Auditing* 8(2), 1–10.
- Goh, B., Krishnan, J. & Li, D. 2013. Auditor Reporting under Section 404: The Association between the Internal Control and Going Concern Audit Opinions. *Contemporary Accounting Research* 30(3), 970–995.
- Hirsjärvi, S. & Hurme, H. 2008. *Tutkimushaastattelu: Teemahaastattelun teoria ja käytäntö*. Helsinki: Gaudeamus Helsinki University Press.
- Hurtt, R.K. 2010. Development of scale to measure professional skepticism. *Auditing: A Journal of Practice & Theory* 29(1), 149–71.
- Ihantola, Eeva-Mari & Kihn, Lili-Anne 2011. Threats to validity and reliability in mixed method accounting research. *Qualitative Research in Accounting and Management* Vol. 8, No. 1, 39–58.
- International Auditing Practices Committee 1999. Going-Concern. *International Standards on Auditing* 570. New York, NY: IFAC.

- Ireland, J. 2003. An Empirical Investigation of Determinants of Audit Reports in the UK. *Journal of Business Finance & Accounting* 30(7/8), 975–1015.
- Jensen, M. & Meckling, W. 1976. Theory of the firm: managerial behavior, agency costs and ownership structure. *Journal of Financial Economics* 3(4), 305–360.
- Kida, T. 1980. An investigation into auditors' continuity and related qualification judgements. *Journal of Accounting Research* 18(2), 506–523.
- Kihn, Lili-Anne & Ihantola, Eeva-Mari 2015. Approaches to validation and evaluation in qualitative studies of management accounting. *Qualitative Research in Accounting and Management* 12(3), 230–255.
- Kirjanpitolaki 30.12.1997/1336.
- Laitinen, T. & Laitinen, E. 2014. *Yrityksen maksukyky – Arviointi ja ennakointi*. Helsinki: KHT-Media Oy.
- Langli, J. & Svanström, T. 2014. Audits of private companies. Teoksessa Hay, D., Knechel W. R. & Willekens, M. (toim.) *The Routledge Companion to Auditing*. Oxford: Routledge, Taylor & Francis Group, 148–158.
- Loebbecke, J.K., Eining, M.M. & Willingham, J.J. 1989. Auditors' Experience with Material Irregularities: Frequency, Nature, and Detectability. *Auditing: A Journal of Practice & Theory* 9(1), 1–28.
- Mutchler, J. 1984. Auditor's Perceptions of the Going-Concern Opinion Decision. *Auditing: A Journal of Practice & Theory* 3(2), 17–30.
- Nelson, M.W. 2009. A Model and Literature Review of Professional Skepticism in Auditing. *Auditing: A Journal of Practice & Theory* 28(2), 1–34.
- Niemi, L. 2004. Auditor size and audit pricing: evidence from small audit firms. *European accounting review* 13(3), 541–560.
- Niemi, L. & Sundgren, S. 2008. Developments in auditing regulation in Finland. Teoksessa Quick, R., Turley, S. & Willekens, M. (toim.) *Auditing, trust & governance – regulation in Europe*. London: Routledge.
- Niemi, L. & Sundgren, S. 2012. Are Modified Audit Opinions Related to the Availability of Credit? Evidence from Finnish SMEs. *European Accounting Review* 21(4), 767–796.
- Niemi, L., Kinnunen, J., Ojala, H. & Troberg, P. 2012, “Drivers of voluntary audit in Finland. To be or not be audited?” *Accounting and Business Research* 42(2), 169–196.
- Ojala, H., Collis, J., Kinnunen, J., Niemi, L. & Troberg, P. 2016. The Demand for Voluntary Audit in Micro-Companies: Evidence from Finland. *International Journal of Auditing* 20, 267–277.
- Ojala, H., Niskanen, M., Collis, J. & Pajunen, K. 2014. Audit quality and decision-making in small companies. *Managerial Auditing Journal* 29(9), 800–817.
- Quadackers, L., Groot, T. & Wright, A. 2014. Auditors' Professional Skepticism: Neutrality versus Presumptive Doubt. *Contemporary Accounting Research* 31(3), 639–657.
- Scott, W.R. 2015. *Financial accounting theory*. 7th ed. Toronto, ON: Pearson Canada.

- Shaub, M.K. & Lawrence, J.E. 1996. Ethics, Experience and Professional Skepticism: A Situational Analysis. *Behavioral Research in Accounting* 8 (Supplement), 124–157.
- Simunic, D.A. & Stein, M.T. 1987. *Product differentiation in auditing: auditor choice in the market for unseasoned new issues*. Vancouver, BC: The Canadian Certified General Accountants' Research Foundation.
- Sundgren, S. & Svanström, T. 2014. Auditor-in-Charge Characteristics and Going-concern Reporting. *Contemporary Accounting Research* 31(2), 531–550.
- Tilintarkastuslaki 18.9.2015/1141.